

POSTJUGOSLOVANSKI HORRORJI: IZHOD IZ GETA?

Avtor: Dejan Ognjanović, Prevod: Renata Zamida

RAZPAD JUGOSLAVIJE, KI JE PRIPELJAL DO NASTANKA SAMOSTOJNIH DRŽAV, NI BIL ENOSTAVEN PROCES, GROZOTE KRVAVE DRŽAVLJANSKE VOJNE PA SO SE ODRAŽALE V VEČINI NOVONASTALIH NACIONALNIH KINEMATOGRAFIJ, MARSIKJE SO SE PRENESLE TUDI NA ŽANR GROZLJIVKE. TO SEVEDA NE POMENI, DA SE VSE GROZLJIVKE PO LETU 1990 UKVARJAJO IZKLJUČNO Z VOJNO IN NJENIMI POSLEDICAMI, SAJ SMO BILI PRIČA TUDI JASNIM POSKUSOM ODMIKA OD TE TEMATIKE, VENDAR JE TEŽKO UGOVARJATI TEZI, DA SO PRAV NAJBOLJŠE GROZLJIVKE NOVEJŠEGA DATUMA PREŽETE S PSIHO-SOCIALNIMI UČINKI VOJNE.

SPLOŠNO GLEDANO SE NADALJUJE TREND IZ ČASA JUGOSLAVIJE: DVE ŠTEVILČNO NAJMOČNEJŠI KINEMATOGRAFIJI (HRVAŠKA IN SRBSKA) STA TUDI PO RAZPADU SKUPNE DRŽAVE OSTALI GLAVNI VIR MALOŠTEVILNIH HORRORJEV, ŠELE OB VSTOPU V 21. STOLETJE PA LAHKO OPAŽAMO TUDI PRECEJ SKROMNO IN ZAKASNELO ŽANRSKO PREBUJENJE V SLOVENIJI IN MAKEDONIJI, KAMOR SO SE PRIKRADLI PRVI SRAMEŽLJIVI ZASNUTKI *GROZE IN STRAHU*.

HRVAŠKA: VRNITEV LJUDI PODGAN

Filme, ki so relevantni za našo temo in so nastali v samostojni Hrvaški, lahko razdelimo na dve skupini: televizijske in kino filme.

Nekje med obojimi se pojavlja režisersko ime Krsto Papić, ki prinaša povratek svojega dobro znanega *Odrešitelja* (Izbavitelj, 1976) – podpisuje se namreč pod film *Infekcija* (2003), ki je hkrati priredba in nadaljevanje *Odrešitelja*, najbolj slavne ekranizacije zgodbe Aleksandra Grina, ki sicer obstaja v kar nekaj TV in kino različicah. Namesto nedoločenega kraja in časa dogajanja iz originalne verzije je v nadaljevanju v ospredju sodobna Hrvaška in poskusi kritike (politizacije) družbe: »*Hotel sem, da film izide v času predvolilnih bojev, a se mi nato predsedniška kampanja ni zdela primeren kontekst. Zdaj ko so v času lokalnih volitev ljudje-podgane prilezli iz vseh lukenj, mislim, da je idealen čas za kino premiero,*« je leta 2003 razlagal Papić. Zaplet je sledeč: nek pravni svetovalec ponudi pisatelju Ivanu Gajskemu (Leon Lučev) donosen posel. Ta ga sprejme, a se začne kmalu zapletati v nenavadne situacije, vključno z umorom prijatelja. Zintrigiran

z nizom nerazločljivih dogodkov začne Gajski iskati odgovore in se na povabilo lepe Sare (Lucija Šerbedžija) znajde v središču organizirane skupine, ki je doslej ni poznal.

Poskusi aktualnosti so precej dramaturško neprepričljivi in filmsko siromašni, kar je slikovito ubesedil že hrvaški filmski kritik Željko Luketić, ki je za *Infekcijo* napisal, da gre za film, ki je nevreden, da bi se uvrstil v filmografijo takega »klasika«, kot je Krsto Papić, ter da nivo amaterizma, ki ga dosega *Infekcija*, presega celo pojem nenamernega trasha. Poskusi aktualizacije filma so vidni tudi pri pionirskem delu – računalniški animaciji podganjih kreatur (pri tem je pomagal belgijski soproducent), a je na žalost animacija zaradi prenizkega proračuna na nezadovoljivi ravni. V zvezi s tem je Luketić Papića obtožil, da je »*pognal kup denarja in prepotoval ves svet, da so mu računalniški čudodelci ustvarili nekaj, kar izgleda kot osnovnošolska igriva v računalniškem programu za animacijo*«. Film je imel v kinih precej nizko gledanost, kasneje so ga predvajali še na televiziji, kjer so ga razrezali na dva enako dolga dela, a nekoč sofisticirani Papićev režijski podpis je komaj kje prišel do izraza.

Iz čiste kuriozitetete velja omeniti še dva TV-filma. *Mor* (1991, Snježana Tribuson), posnet po noveli Đura Sudeta, govori o prepovedani ljubezni med gozdarjem Morom (Filip Šovagović) in mladenko Šu (Barbara Živković, kasneje Nola), hčerko veleposestnika. Prikrajsan za konzumacijo telesne strasti med njima se Mor od muk spremeni v volka oziroma volkodlaka. V kosmati preobleki potem kaznuje (offscreen!) Šuino promiskuitetno sestro in njenega tatinskega ljubimca. Izhodišče Mora je izjemno zanimivo in bi lahko v kontekstu starohrvaškega fevdalizma proizvedlo avtohtoni hrvaški *gothic*, žal pa koraki v to smer zastanejo na pol poti: dramaturško gledano je utrip filma premočrten, brez zadostne mere razburljivosti in strasti (o kateri se veliko govori, a se je ne vidi). Film je umeščen v ambient slikovitih gozdov in starih posestev, a za ustvarjanje okolju primerne atmosfere je potrebna bogatejša fotografija, kot jo lahko ponudi televizija. Vseeno pa je zanimivost filma, da je edini v zgodovini (eks)jugoslovanskega filma, v katerem se pojavi volkodlak (četudi le v enem prizoru, skrit za zaveso).

Hiša duhov (Kuća duhova, 1998, Bogdan Žižić), prav tako v

produkciji hrvaške televizije, predstavlja novo, tokrat hrvaško adaptacijo zgodbe Ksavra Šandorja Đalskega z naslovom *San doktora Mišića* (glej *Ekran* julij/avgust 2010 o ekranizaciji iste zgodbe v režiji Branka Pleše). Filip Nola igra racionalističnega zdravnika, ki zavrača obstoj nadnaravnega, vse dokler se mu v preroških sanjah ne začne prikazovati truplo mlade lepotice na obdukcijski mizi v propadajoči kapelici ... Film niti ne poskuša ustvarjati gotske ali grozljive atmosfere: snemali so ga sredi poletja, v sončnih dneh, na zelenih in precej banalnih lokacijah, tako da z vizualnega in atmosferskega vidika *Hiša duhov* prinaša zelo povprečno TV-dramo brez opaznih umetniških ambicij. Film pa ni slab le v žanrskem smislu: spodleti mu tudi kot drami oziroma karakterni študiji, saj je izvedba mehanična in mlačna.

Od kino filmov tega obdobja vsebuje elemente horrorja le eden – a vreden omembe – *Živi in mrtvi* (Živi i mrtvi, 2007, Kristijan Milić). Gre za preplet vojnega filma z elementi fantastike in grozljivke in trdimo lahko, da je to ob *Odrešitelju* najboljši hrvaški horror doslej. Zaplet ima dva narativna toka: eden prinaša zgodbo skupine hrvaških domobrancev, ki se med 2. svetovno vojno prebijajo čez bosanske planine, dokler jih na čistini iz zasede ne napadejo in pokončajo partizani, drugi, osrednji narativni tok pa se dogaja v devetdesetih, ko se skupina HVO-jevcev prebija skozi iste bosanske planine, dokler jih na čistini ne pokončajo njihovi »naravni zavezniki«¹.

Milićev vzor bi lahko bila *Južnjaška uteha* (Southern Comfort, 1981, Walter Hill), skozi nadnaravne sugestije duhov nedolžnih žrtev pa je prisotna tudi horror dimenzija. V flashbackih vidimo ustaško pobijanje ujetnikov, v sedanosti pa HVO-jevci brez potrebe pobijajo muslimanske vojake. Približevanje planini (Grobno polje), kjer so pred petdesetimi leti nastradali že njihovi predniki, ima učinek odštevanja ure pred nastopom neizbežne usode. Nekateri hrvaški kritiki so Miliću zamerili »izogibanje kontroverznemu družbeno-političnemu kontekstu«, kar je realni očitek. Sugestija, da sta 2. svetovna vojna in vojna blamaža iz devetdesetih primerljiva dogodka, je naivna, morda veljavna le v nekem najsplošnejšem smislu, zato vzporednice teh dveh časovnih tokov – četudi še tako filmsko večje konstruirane – vseeno ne delujejo organsko povezano. Film vse preveč ohranja pri življenju stereotipe o tem, da so zločini in nasilje neločljivi del balkanskega vsakdana, da je tako bilo že od zmeraj in bo tudi v prihodnje. *Živi in mrtvi* tega stanja ne poskušajo analizirati ali pojasniti (v smislu, ali je to res realno stanje), temveč ga le registrirajo. Kljub temu pa film odlikuje kompaktnost, ves čas vzdržuje napetost in zanimivost naracije, Milićeva režijska kvaliteta (vidna je tudi v njegovih kratkih filmih), pa ga vsekakor vzpostavlja kot najboljšega kandidata za režijo prihodnjih hrvaških horrorjev.

MAŠČEVANJE SRBSKEGA FILMA

1 Hrvatsko vijeće obrane, vojska hrvaške republike Herceg-Bosne, ki so jo Hrvati razglasili v BiH takoj po začetku vojne. Njihov »naravni zaveznik« je bila bosanska armada. Načeloma naj bi oboji branili Bosno pred Srbi, a spopadi med njima se pričnejo že konec leta 1992. (Op. prev.)

Ne moremo ravno reči, da so Srbi grozljivkam bolj naklonjeni kot drugi narodi nekdanje skupne države, a dejstvo je, da je ta žanr v srbski kinematografiji zastopan bolj kot v drugih na tem ozemlju. V času SFRJ so v Srbiji posneli pet TV-grozljivk in še pet kino grozljivk (glej prejšnji *Ekran*). Podoben trend se nadaljuje tudi v samostojni državi, s tem da v televizijski produkciji ni nekih relevantnih naslovov, so pa zato nekateri kino filmi dosegli vidne mednarodne uspehe.

Polno luno nad Beogradom (Pun mesec nad Beogradom, 1993) podpisuje Dragan Kresoja, na žalost pa njegova neizkušenost z žanrom botruje v nespretno zamišljenem in slabo realiziranem poskusu, da se vojna konceptualizira skozi nedomišljeno zgodbo o vampirjih in živih mrtvecih. Dragan Bjelogrić igra novinarja, ki se poskuša izogniti mobilizaciji v vojsko in se znajde zaposlen pri vampirski družini ... Kresoja, ki je bil sicer pomočnik režiserja in režiser druge ekipe pri filmu *Variola vera*, se od Markovića očitno ni naučil lekcije, kako horror modro izkoristiti za podkrepitev in arhetipizacijo realnega dogajanja.

Dejan Zečević s svojim *T. T. sindromom* (2002) sicer tudi ni imel takih ambicij, a njegov film znotraj začrtanega koncepta klavstrofobičnega slasherja deluje povsem solidno. Dva mlada para vstopita v javno stranišče v kalamegdanski trdnjavi, da bi se tam dobila z dilerjem. Medtem jih nekdo zaklene in začne s sataro pobijati enega za drugim. *T.T. sindrom* je prva srbska grozljivka, posneta z namenom, da publiko zabava in straši po vzoru podobnih žanrskih izdelkov z Zahoda. To je predvsem izdelek ljubitelja grozljivk, namenjen drugim ljubiteljem grozljivk. Kljub proračunu, ki je nizek celo za srbske razmere, lahko *T.T. sindrom* parira kateremu koli ameriškemu B-filmu. Zečević inventivno izkoristi ambient zapuščene turške kopeli in javnega WC-ja. S svojo režijsko spretnostjo ustvarja otipljivo grozljivo v navidez banalnem okolju. Kompozicija kadrov je hkrati navdihujoča in funkcionalna. Film odlikuje žanrska veščost, vidna skozi *hommage* tujim vzornikom (Argento, Fulci, Carpenter) in domačim filmom, ki se jim pokloni predvsem z vlogama Džemala Maksuta (prenašalec bolezni v *Varioli veri*) in Dušice Žegarac (*Variola vera*, *Čovek koga treba ubiti*, *Enigma*). Izpostaviti velja tudi posebne učinke maskerja Miroslava Lakobrije, ki se je izkazal za balkanskega Savinija in si zagotovil sodelovanje pri vseh naslednjih srbskih grozljivkah, pa tudi pri filmih drugih žanrov. *T.T. sindrom* so s solidnim uspehom prikazali na številnih tujih festivalih.

V podobnih nizkopračunskih razmerah je nastal tudi *Šejtanov ratnik* (2006, Stevan Filipović). Mladostno razigrani film je mešanica najrazličnejših žanrov (najstniška komedija, zgodovinski film, domišljajska pustolovščina, monster movie, slasher, akcija ...), likov (Karađorđević in Miloš Obrenović, Teofil Pančić in Bora Čorba) in družbenih pojavov (skinheadi, resničnostni šovi ...). Gre za rezultat nekaj navdušencev, ki so se z idejo tega filma ukvarjali že od mladih let in ga posneli praktično brez sredstev, pri takem entuziazmu pa je težko s

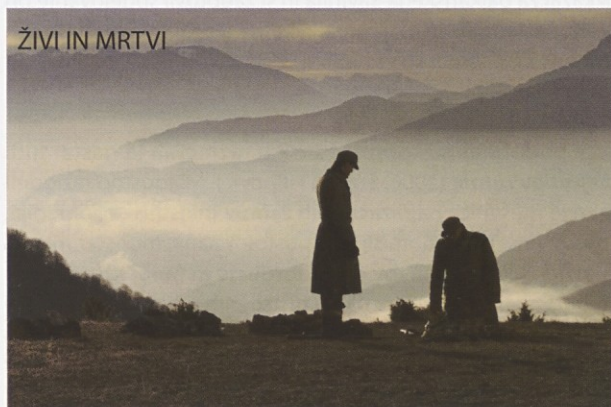
prstom kazati na režijske in dramaturške napake. Bistvo zapleta tiči v starodavnem zlu, poosebljenem v arabskem demonu, ki ga v življenje obudi piflar Stanislav, da bi se maščeval vrstnikom, ki ga zasmehujejo. Film se očitno navdihuje pri vzornikih (od Lucasa in Jacksona do neodvisne Troma produkcije) in ekranizacijah srednješolskih anekdot brez večje koherence.

Če je film dramaturško in igralsko šibek, pa je zelo ambiciozen pri vizualnih učinkih in maski (Sendi Kumalakanta) po vzoru Djinna iz filma *Gospodar želja* (Wishmaster, 1997, Robert Kurtzman). Del filmske ekipe je namreč na Novi Zelandiji obiskal Richarda Taylora, ki je skupaj s Petrom Jacksonom soustanovitelj podjetja WETA za posebne učinke, kar je bila izpolnitev mladostnih sanj in je zagotovo (vzpodbudno) vplivalo na njihovo nadaljnje delo.

Zona mrtvih (2009) Milana Konjevića in Milana Todorovića je še korak naprej od mladostnih sanj. Čeprav se še vedno gibljemo na področju nizkoproročanskih filmov, je prvemu srbskemu zombie filmu uspelo pridobiti koproducente iz Italije in Španije, pa tudi nekaj vidnejših B-filmskih igralcev za glavne vloge, kot so Ken Foree, zvezda iz filma *Zora živih mrtvecev* (Dawn of the Dead, 1978, George A. Romero), Kristina Klebe (*Halloween*, 2007, Rob Zombie), Ariadna Cabrol in Emilio Roso. Zgodba se začne z ekološko katastrofo v Pančevu, kjer izlitje toksične snovi prebivalce pretvori v ljudomrzne zombije ravno na dan, ko potuje skozi mesto posebni Interpolov transport nevarnega kriminalca.

Ta homage italijanskim B- in C-produkcijam iz 80. dosega nivo filmov, kot so *Hell of the Living Dead* (Virus/Inferno dei morti viventi, 1980, Bruno Mattei) in *Zombie 3* (1988, Lucio Fulci). V filmu je preveč shaky-cam stila, tako da so sicer solidne maske Mikija Lakobrije slabše vidne, akcijske scene pa težje spremljamo. Liki, dialogi in situacije so precej klišejski in pogosto nenamerno smešni. *Zona mrtvih* so prikazali na nekaj manjših žanrskih festivalih (brez nagrad), ustvarjalci pa so že napovedali nadaljevanje.

Povsem drugačne ambicije (in dosežke) imata dva najnovejša srbska filma, njuni mednarodni uspehi pa so prekosili vse, ki so na tem geografskem in žanrskem območju že kaj dosegli.

Prvi, *Življenje in smrt porno bande* (Život i smrt porno bande, 2009), je igrani debi Mladena Đorđevića, ki je zaslovel z dokumentarcem o srbski porno manufakturi *Made in Serbia* (2005). Žanrsko bi film lahko opisali kot mešanico drame, road movie-ja, grozljivke in črne komedije ali, še bolje: John Waters in Takashi Miike srečata Žiko Pavlovića in Joco Jovanovića. Glavni junak je režiser, ki mu nikakor ne uspeva pri snemanju grozljivk, zato svojo družino narkomanov, travestitov in gejev s kombijem odpelje v srbsko provinco, kjer lokalce zabavajo s porno kabaretom. Tudi ta posel ne gre ravno rožnato, dokler mu sumljivi producent ne ponudi nekaj bolj donosnega – snemanje snuff filmov s prostovoljnimi žrtvami ... Đorđević beleži kaos in brezdelje Srbije po Miloševiću, kjer so pod krinko kvazidemokracije na delu še vedno isti represivni mehanizmi (v filmu jih pooseblja policija, ki je stalno za petami Porno bandi). Motiv snuffa odraža željo po smrti, ki je v srbskem okolju popolnoma drugačna od ameriških grozljivk. Srbske žrtve ne bežijo, temveč prostovoljno prihajajo k svojim eksekutorjem, resignirane, že zdavnaj poražene ... Odlični snemavec Nemanja Jovanov dokumentaristično lovi sence province, efekti maske nezamenljivega Lakobrije pa tudi tukaj oživljajo krvave smrti glavnih junakov. Mladi, neveljavljeni igralci se odlično vživijo v svoje vloge in vnašajo toplino in človeškost v sicer mračno zgodbo. Film navdušuje in žanje uspeha na festivalih širom sveta.

Drugi zadetek v polno je *Srbski film* (Srpski film, 2010), posnet po scenariju Aleksandra Radivojevića in v režiji debitanta Srđana Spasojevića, ki mu je uspelo prebiti meje žanrskega geta in specializiranih festivalov ter postati eden najbolj kontroverznih filmov letos, o katerem pišejo vodilni kritiki in mediji. Vse se je začelo v teksaškem Austinu na festivalu SXSW, kjer je ta neizprosno oster in brutalen film šokiral in hkrati navdušil občinstvo (in večino kritikov). Fama o »najbolj groznem filmu, kar so jih kdaj posneli«, ga odtlej spremljala povsod, kjer ga prikažejo. Za kaj gre? *Srbski film* konceptualizira grozoto srbske stvarnosti skozi zgodbo o porno igralcu (Srđan Todorović), ki sprejme še svojo zadnjo vlogo, da bi rešil ubožo družino, a izkaže se, da gre pri filmu, za katerega so ga angažirali, za nekaj veliko hujšega in nevarnejšega kot je navadni pornič. Moški, ženske in otroci so zlorabljeni in ubiti na načine, kot jih doslej še nismo videli na filmu, a tukaj ne gre za paradu izživljanja, temveč za idejno

in estetsko osmišljen krik gneva in obupa, večje zapakiran v žanrsko matrico. Pomenljivo je, da se tako *Srbski film* kot *Življenje in smrt porno bande* dogajata po Miloševiću in kažeta Srbijo še vedno v šapah tajnih služb in mračnih tipov (enega izmed njih prepričljivo igra Sergej Trifunović). Posnet brez državne pomoči in z nizkim proračunom, kar ob profesionalni fotografiji (spet Nemanja Jovanov), scenografiji in efektih (spet Miki Lakobrija) sploh ni opazno, *Srbski film* še najbolj šokira s tem, kako dobro je posnet, zrežiran in odigran – in to z zasedbo uglednih igralcev, ki se le redko pojavijo v filmih z ekstremno tematiko. *Srbski film* je mešanica med Gasparjem Noéjem in Brianom De Palmo, stilsko in dramaturško se precej zgleduje po ameriškem filmu 70., a istočasno mu z aktualno tematiko in s pristopom uspeva biti prepoznavno srbski.

Uspehi *Porno bande* in *Srbskega filma* na festivalih po svetu so prinesli ponovno zanimanje za srbski žanrski film, tako da so na prestižnem festivalu Fantasia v Montrealu julija letos organizirali programski sklop *Subversive Serbia* in prikazali sedem filmov – poleg omenjenih dveh še *Čarlston za Ognjenku* (2008, Uroš Stojanović), *Edit i ja* (dolgotražni animirani ZF, 2008, Aleksa Gajić) ter nekoliko starejše, *Variolo vero*, *Sveto mesto* (1990, Đorđe Kadijević) in *T. T. sindrom*. Projekcije je pospremila debata z naslovom »Uvod v srbski horror film«. Očitno je torej, da se srbski horror po vseh otroških boleznih (trash, epigonsko imitiranje zahodnih vzornikov) prepričljivo postavlja na lastne noge in postaja vedno odmevnejši.

SENCE IN DRUGI SRAMEŽLJIVI POSKUSI ...

Poleg Hrvaške in Srbije, ki ju lahko na območju nekdanje Jugoslavije imenujemo kar žanrski velesili, se ob začetku 21. stoletja opažajo tudi prvi sramežljivi poskusi iz drugih nekdanjih republik: Makedonija je leta 2007 debitirala s filmom *Sence* (Senke) slavnega Milča Mančevskega. Film govori o mladeniču Lazarju (Borče Nacev), ki začne po prometni nesreči videvati mrtve ljudi. Najprej se mu prikazujejo zlovesče starke, kasneje pa duhovi postanejo vpadljivo seksi, tako da se z eno – debitantska vloga prelestne Vesne Stanojevske, sicer znane harfistke – zaplete celo v erotično romanco. Škoda, da je glavni junak precej papirnat in odigran dolgočasno, njegove dileme pa ne vzpostavljajo

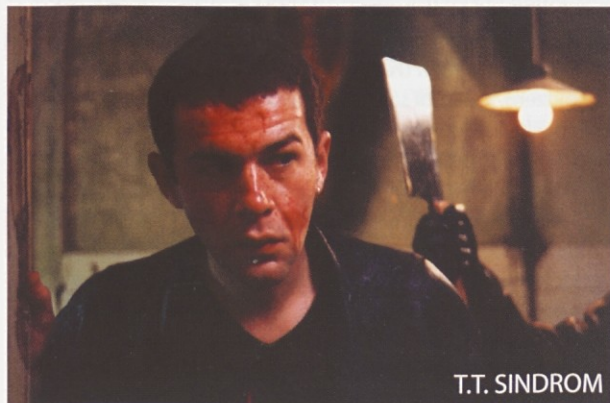
ZONA MRTVIH

odnosa z gledalcem. Film po eksplozivnem začetku izgubi ritem in se dolgočasno prebija skozi nepomembne in predolge scene, Lazarjeva samopreiskava pa je razvlečena in se konča z razočarajočim, predvidljivim antiklimaksom. Od žanrsko in filmsko pismenega Mančevskega bi pričakovali bolj navdihujočo stvaritev. V *Sencah* sicer izstopajo odlična fotografija in slikovite lokacije, pa tudi nekaj uspešnih jeznih scen, a splošni občutek po ogledu je le frustracija zaradi izgubljene priložnosti za nekaj veliko boljšega².

Tudi v Sloveniji so opazne žanrske sledi, a predvsem v obliki političnega trilerja (*Pokrajina št. 2*, 2008, Vinko Möderndorfer), horror pa je zaenkrat omejen na dolgotražne amaterske poskuse skupine entuziastov iz Ljutomera in okolice, ki so do zdaj producirali štiri naslove: *Groza ju jitsu zombijev* (2005), *Vinopiri: Blutvajnspricar saga* (2006), *Korpus Krispi* (2009) in *Vinopiri: Ledena trgatev* (2010)³. Žal pa ti filmi težko omogočajo resnejši uspeh že doma, kaj šele izven meja Slovenije. Za zdaj najpomembnejši plod istih entuziastov je Grossmannov festival filma in vina, posvečen grozljivkam in sorodnim žanrom, ki je v zadnjih letih prerasel v ugledni regionalni festival z gosti, kot so Lloyd Kaufman, Roger Corman, Brian Yuzna, Ruggero Deodato, Jörg Buttgerit, Uwe Boll in drugi. To je še pomembnejše ob dejstvu, da Srbiji ali Hrvaški kljub profesionalni in redni horror produkciji ni uspelo vzpostaviti žanrskega festivala z gosti podobnega kova (razen gostovanja Daria Argenta v Beogradu leta 2007).

Jasno je torej, da je žanrski film na tem geografskem področju še zmeraj odvisen od posameznikov in fanatikov, pa tudi to, da njihova vztrajnost in talent vse pogosteje dosejata odmevnost ne le v regiji, temveč tudi v svetu. Ostaja torej upanje, da pravi razmah horror žanra k nam šele prihaja.

(S tem zaključujemo prispevek o jugoslovanskem horrorju – prvi del je bil objavljen v *Ekranu*, julij-avgust 2010).

T.T. SINDROM

2 Film je bil leta 2009 v severnoameriški distribuciji, s premiero v New Yorku, kjer je Mančevski tudi univerzitetni predavatelj. (Op. prev.)
3 Vse štiri je režiral Vitomir Kaučič in producirala skupina Plan 9. (Op. prev.)